

Boshlang'ich TA'LIM

4. 2008
aprel

Начальное Образование

Boshlang'ich TA'LIM

4
APREL
2008 YIL

*Haq yo'lida kim senga bir harf o'qutmish ranj ila,
Aglamak bo'lmas ado oning haqin yuz ganj ila.*

Alisher Navoiy

MUNDARIJA

ILMIY-METODIK, AXLOQIY-TA'LIMiy OMMABOP JURNAL

MUASSIS:

*O'zbekiston Respublikasi
Xalq ta'limi vazirligi*

Bosh muharrir:
Zuhra SHOKIROVA

TAHRIR HAY'ATI:

Nosirxon Akbarov,
Dilshoda Dadajonova
Jo'ra Yo'ldoshev,
Mamlakat Yo'ldosheva,
Safo Matchonov,
Usmonali Musayev,
Gulnora Nurlepesova,
Dildora Po'latova,
Tursunoy Soliyeva
(mas'ul kotib),
Xadicha Sotvoldiyeva,
Yunisxon Sharipov.

*JURNAL 1992 YIL
YANVARIDAN
CHIQA BOSHLAGAN.*

*Jurnal O'zbekiston Respublikasi
Davlat Matbuot qo'mitasida 2006
yil qayta ro'yxatga olinib, 0056
raqamli guvohnoma berilgan*

Manzilimiz: 100083, Toshkent,
Buyuk Turon ko'chasi, 41-uy.
Telefon: 236-58-26
Fax: (+998-712) 232-02-90,
233-72-28
E-mail: talim-uz@inbox.ru

BATANNOMA

Aziz sajdagohim
O.Xudoyorova.

2

MILLiy DASTUR — AMALDA

Ajdodlarga munosib avlodlar
T.Soliyeva, K.Girfanova.

4

OLiy TA'LIM

Pedagogik monitoring — faoliyat samaradorligi
G.Salohiddinova.

6

MA'NAViyAT

Xalq o'giti — baxt kaliti
Ye.Aminova.

8

9 APREL — AMIR TEMUR TAVALLUDI KUNI

Kuch — adolatda!
R.Isogov.

10

DTS — AMALDA

Mustaqil ish, ijodiy ish tafovutlari
A.Hamroyev.

12

MAKTAB, OILA, MAHALLA HAMKORLIGI

Uch dargoh qudrati
S.Mirzayeva.

16

НАЦИОНАЛЬНАЯ ПРОГРАММА — В ДЕЙСТВИИ

Слово в почете
Е.Давронова.

18

PSIXOLOGIYA

Xarakter xususiyatlari
Sh.Shoyimova.

20

METODIK TAVSIYALAR

Muloqotlar sermazmun bo'lsa...
F.O'rinova, M.Axunjanova.

22

ATROFIMIZDAGI OLAM

Koinotga oid mavzular
A.Bahromov.

28

MATEMATIKA

Masofa va tezlik bo'yicha vaqtni topish
Z.Qutliyeva.

30

MUSTAQIL ISH, IJODIY ISH TAFOVUTLARI

(Darslik materiallari ustida ishlash)

Ta'limda, jumladan, boshlang'ich sinf ona tili ta'limida ijodiy ishlarni tashkil etish, uning samaradorligini oshirish o'quvchilarni ijtimoiy munosabatlarga tayyorlashda katta yordam beradi. Ammo, maktab o'qituvchilari orasida ijodiy ta'limni noijodiy ta'limdan farq qilish sohasida tushunmovchiliklar, ularning o'zaro tafovutlarini ajratishda kamchiliklar ko'plab topiladi. Shu bois o'quvchilarga topshiriladigan mustaqil ishlarning barchasi ijodiy ish sifatida qabul qilinadi. Haqiqatan ham, tashkil etiladigan o'quv topshiriqlarining barchasini mustaqil ish, mustaqil ishlarni esa ijodiy ish deb qarash mantiqan chalkashlikka olib keladi. Bunday murakkab holatdan chiqib ketishning asosiy yo'llaridan biri — «mustaqil ish» va «ijodiy ish» tushunchalarini o'zaro chog'ishtirib o'rganish, ularning har biriga oid alomatlarini alohida-alohida ajratib ko'rsatishdir. Ular orasidagi farqlarni aniq ajratmay turib, ta'limni ijodiy tashkil etish to'g'risida fikr yuritib bo'lmaydi. Bundan xulosa shuki, o'quvchilarning tafakkuri bilan bilish faoliyati xususiyatlarini tizimli tahlil qilish zarur. Bilish faoliyati faqat tafakkurning ishimi yoki bilish jarayonlarida xotira ham ishtirok etadimi? Bulardan ko'rinadiki, boshlang'ich sinf ona tili ta'limida ijodiy ishlarni tashkil etish o'ta murakkab metodik hodisadir.

Darslarda o'tkaziladigan mustaqil ishlar dars tipiga, dars jarayonining turli bosqichlariga, o'quv materialining mazmuniga bog'liq bo'ladi. Ona tilidan o'rganiladigan har bir mavzu, har bir orfogramma xarakteriga muvofiq mustaqil ishlar uyushtiriladi. Ona tili darslarida o'tkaziladigan mustaqil ishlarga quyidagi talablar qo'yiladi: a) mustaqil ishlar pedagogik va psixologik tomondan asoslangan

bo'lishi, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga, bilimiga mos bo'lishi, o'quvchilarga tilni o'zlashtirishga qiziqtirishi lozim; b) o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriq bolalarning o'quv materialini faol idrok etishini ta'minlashi zarur; v) mustaqil ish hayotiy bo'lishi, o'rganilgan nazariy bilimlarni amaliy tatbiq etishning vositasi bo'lmog'i kerak.

Boshlang'ich sinflarda tashkil qilinadigan mustaqil ishlar hajmi va murakkabligi jihatdan quyidagi guruhlariga bo'linadi: tayyorlovchi; yarim mustaqil yoki oraliq; natijasi matnga teng mustaqil ishlar.

1. Tayyorlovchi mustaqil ishlar. Pedagogik psixologiyadan ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchilari vazifalarni mustaqil bajarishga ancha qiynaladilar. Ular berilgan topshiriqlarni taqlid qilish yo'li bilangina bajara oladilar. Ilg'or o'qituvchilar birinchi sinfda dastlabki mustaqil ishlarni quyidagicha tashkil etishadi: avvalo, o'qituvchi o'quv qurollariga muomala qilish, o'quv qurollaridan foydalanish, o'qish va yozish paytida partada o'tirish qoidalarini amaliy ravishda ko'rsatib beradi. O'quvchilar o'qituvchiga ergashib, uning qilgan harakatlarini takrorlaydi. Bu ishlar asta-sekin murakkablashtirib boriladi. O'quvchilar o'qituvchi rahbarligida tovushni bo'g'inga, bo'g'inni so'zga birlashtiradilar. Gapni so'zga, so'zni bo'g'inga, tovushlarga ajratadilar. O'quvchilarga tahlil qilishni o'rgatish maqsadida ularning diqqati aniq narsalarga tortiladi. O'qituvchi rasmni osa turib, (rasmda uzum, anor, shaftoli, limon, o'rik kabi mevalar ifodalangan) o'quvchilarga bunday topshiriq beradi: rasmni yaxshilab kuzating. Unda nimalar tasvirlangan? Ularning nomini eslang. Shirin va nordon mevalarning nomini

bildiradigan so'zlarni guruhlariga ajrating. O'ylang, yana qaysi mevalar shirin va nordon bo'ladi?

Bunday topshiriqlarni bajarishda o'quvchilar chog'ishtirish usulidan foydalanadilar. Topshiriq bajarilgach, tahlil uchun «olma» so'zi ajratiladi, bo'g'inlarga bo'linadi. Ikkinchi bo'g'indagi «m», «a» tovushlarining artikulyatsiyasini kuzatish topshiriladi (o'quvchilar bu tovushlarni ayta turib, partadosh o'rtoqlarining og'ziga qaraydi). Suhbat paytida o'quvchilar «m» tovushini talaffuz qilganda lablarning yumilishi, «a» tovushini aytganda og'izning ochilishini o'rganib oladilar. Shunga o'xshash ishlarni bajarish natijasida o'quvchilar til dalillarini kuzatish, jamoada ishlay olish malakalarini egallaydi. Bularning bari keyingi murakkabroq vazifalarni bajarishlarida qo'l keladi.

2. Yarim mustaqil yoki oraliq mustaqil ishlar. Mustaqil ishlarning bu turi yetaklovchi savollar, darslik, tarqatma materiallar, ko'rsatma qurollardan foydalanish asosida bajariladi. Misollar: O'qituvchi doskaga «paxta» so'zini yozib, o'zakdosh so'zlarni topishni buyuradi. O'quvchilar «paxta», «paxtazor», «paxtachilik», «paxtagul», «paxtali» kabi so'zlarni lug'atdan topib yozadilar. Bu ishda «paxta» so'zi yetaklovchilik vazifasini o'taydi.

3-sinfda «Gapda so'zlarning bog'lanishi» mavzusi o'tilganda quyidagicha mustaqil ish o'tkaziladi:

1. Gapni so'zlarga ajrating, har bir so'zning so'rog'ini aniqlang.

Qor yog'di.

2. Nuqtalar o'rniga tegishli so'zni qo'yib, gapni kengaytirib yozing.

... qor yog'di. (oppoq, qizil, ko'm-ko'k)

Oppoq qor yog'di.

3. Gapni *bugun*, *qalin* so'zlari yordamida kengaytirib yozing.

Bugun oppoq, qalin qor yog'di.

3. Natijasi matnga teng mustaqil ishlar. Ta'lim ilgariyagan sari o'quvchilar yanada murakkabroq vazifalarni bajara oladilar. Shuni hisobga olib, grammatikadan o'rganiladigan bilimlarga bog'langan holda ijodiy diktant, hikoya, ish qog'ozlari, bayon, insho va boshqa ish turlaridan mustaqil ish sifatida foydalanish mumkin. Bu ishlar hajmining kattaligi, bajarish uchun ko'p vaqtni talab qilishi bilan mustaqil ishning oldingi turlaridan farq qiladi. Bunday mustaqil ishlarining oldingi turlaridan farqlash uchun «*natijasi matnga teng mustaqil ishlar*» terminini ishlatdik. Shunday qilib, ona tili darslarida o'tkaziladigan mustaqil ishlar tizimi o'quv materialining mazmuni sinf o'quvchilarining tayyorgarlik darajasi, mustaqil ishni bajarish uchun ketadigan vaqtga ko'ra aniqlanadi.

4. Darslik materiallari ustida mustaqil ishlarni tayin etish yo'llari. Maktab darsliklarining oldiga qat'iy ilmiy – izchillik, milliy istiqlol g'oyasini singdirish kabi qator vazifalar qo'yilmog'i zarur. Stabillashgan, tajribada o'zini oqlay olgan darsliklarga o'quvchilarga har taraflama yetuk bilim bera oladi, o'quvchilarni mustaqil ishlashga odatlantira oladi.

«Ona tili» darsliklari materiallari o'zida grammatik kategoriyalarni, so'z yasash shakllari va usullari, so'z o'zgartirish va gap tuzish yo'llari, orfoepik va orfografik hamda punktuatsion qoidalarni mujassamlashtirgan. Darslikdagi qonun-qoidalar o'zining mavhumligi, umumiyliigi bilan xarakterlanadi. Demak, o'quvchining umumiy taraqqiy qilishida ona tili alohida ahamiyatga ega bo'lib, uning asosiy vazifalaridan biri – bolalarning tafakkurini o'stirish, ularda kitob ustida ishlash malakalarini takomillashtirishdan iborat.

Maktablarda o'qituvchilarning ish tajribasini o'rganish, o'quvchilarning darslik ustida ishlay olish iqtidorlarini tekshirish shu xulosaga olib keldiki, darslik materiallari o'qituvchilar tomonidan atroflicha o'rganilib, murakkabligi jihatdan farqlanmaydi, o'quvchilarga darslik ustida mustaqil

V.Grankin fotosi

ishlay olish ko'nikmalari singdirilmaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari kitob ustida ishlash malakasini hosil qilmasdan yuqori sinfga ko'chiriladi. Bu – bir tomondan, o'quvchining bundan so'ng o'z bilimini oshirish ustida qunt bilan ishlashiga to'sqinlik qilsa, ikkinchidan, o'quvchilarni qiynab qo'yadi. Qisqasi, o'quvchilar mustaqil bilim olishga poydevor hosil qilmasdan «hayotga yo'llanma» oladi.

Kishining faoliyati evaziga hosil qilinadigan shaxsiy sifatleri, bilim olishga bo'lgan ishtiyogi uning maktab partasida hosil qilgan shaxsiy sifatlarining (bilim olish, tevarakatrofdagi voqelikka to'g'ri munosabatda bo'lish, irodalilik, mustaqillik, tashabbuskorlik va shu kabilar) qonuniy davomidir. Kishining o'z faoliyati — taraqqiyot asosi. Faoliyatdan tashqarida taraqqiyot bo'lmaydi. Bu qonuniyat yosh avlod uchun alohida ahamiyatga ega. O'quvchi maktabda darslik ustida mustaqil ishlashni qanchalik puxta o'rgansa, maktabni bitirib chiqqandan so'ng o'z bilimini oshirish uchun shunchalik muvaffaqiyatli ishlay oladi.

Maktab o'qituvchilaridan ba'zilar ko'pincha grammatik-orfografik qoidalarni ikki-uch jumla bilan aytib beradi yoki shu qoidalarni bir o'quvchiga o'qitish bilan chegaralanadi. Darslarda o'quvchilalr dalillardan xulosalar chiqarishga o'rgatilmaydi, darslik mashqlarini mustaqil, ongli bajarishga bolalar tayyorlanmaydi.

Natijada o'quvchilar darslikdagi qoidalarni quruq yodlab oladilar.

Grammatik qonun-qoida ustida o'tkaziladigan mashqlar jamoaviy xarakterga ega bo'lib, o'qituvchi faqat doskaga chiqarilgan o'quvchi bilan ishlaydi. Sinf jamoasi esa o'rtog'ining doskadagi ishidan nusxa oladi. Ko'pchilik maktablarda ta'limning asosiy nuqsonlaridan biri – o'quvchilarga ma'lum chegarada bilimlar e'lon qilinsa-da, ammo ularning umumiy aqliy taraqqiyotiga yetarli e'tibor bermaslikda, bolalarga mustaqil ishlash malakalarini singdirmaslikdadir. Bu ahvolni odilona tanqid qilib, Prezident I.A.Karimov yozgan edi: «Agar bolalar erkin fikrlashni o'rganmasa, berilgan ta'lim samarasi past bo'lishi muqarrar. Albatta, bilim kerak. Ammo bilim o'z yo'lga. Mustaqil fikrlash ham katta boylikdir».

Darslik materiallari ustida o'quvchilarni mustaqil ishlashga o'rgatish ikki bosqichda amalga oshiriladi: o'quvchilarda tashkiliy-texnik malakalarni hosil qilish; darslikdagi grammatik qoidalar va mashqlar ustida ishlash yo'llarini o'rgatish. Darslik ustida ishlashning tashkiliy-texnik malakalari hosil qilinishi bilan birga, ularga darslik materiallari ustida ishlash yo'llari ham o'rgatiladi.

Alijon HAMROYEV,
Buxoro Davlat universiteti dotsenti,
pedagogika fanlari nomzodi.